ZOLTÁN ROSTÁS, NICOLE SALAMON (2018). *„Eu în România mă simt străin”. Vieți de imigrant în Grecia*. Bucureşti: Editura Eikon.

Odată cu amplificarea migrației internaționale dinspre România către centrul şi vestul Europei, în ultimii 15 ani, cercetarea şi discursul public despre migrația românească au devenit din ce în ce mai consistente. Astfel, dacă în jurul anilor 2003 erau în curs de desfăşurare relativ puține cercetări, actualmente există zeci de articole, cărți, articole de ziar, filme sau analize media legate de acest fenomen. Migrația românească a devenit, *de facto*, una dintre cele mai importante teme dezbătute în societatea românească contemporană. Desigur, a existat o anumită etapizare a dezvoltării acestei literaturi, cu o dinamică tot mai accentuată în ultimii ani şi încă se observă o diferență între articolele accesibile publicului românesc necunoscător de engleză şi cele disponibile în limba engleză; în plus, un număr relativ limitat de studii apar în jurnalele academice de referință din domeniu.

Cercetarea a dezvoltat în mod susținut câteva teme, cum ar fi analiza modelelor de migrație, a efectelor sociale şi economice ale migrației, a practicilor de migrație intraeuropeană actuale. Au apărut, astfel, destul de multe studii şi cărți de analiză şi narare a experiențelor de migrație ale românilor plecați către Italia, Spania, Germania şi, mai de curând, Marea Britanie. Alte destinații, însă, au rămas aproape neluate în considerație. Grecia este o astfel de destinație. Deşi ea se află în apropierea României, faptul că aici se înregistra o migrație de mai mici dimensiuni a făcut-o să devină un teren mai puțin studiat al migrației românești. Din acest punct de vedere, cartea *„Eu în România mă simt străin”* este o apariție necesară despre o destinație importantă a migrației românești, despre care nu se ştie prea mult.

Un al doilea element de seamă al lucrării este demersul în sine. Autorii înțeleg să utilizeze instrumentele istoriei orale în analiza unui anumit flux migrator. Prin aceasta ei lasă în urmă teoria şi analiza conceptuală în favoarea istoriei trăite a migrației. Punerea în prim plan a experiențelor pozitive şi negative ale migranților lărgeşte câmpul accesibilității cărții spre un public mult mai cuprinzător decât acela limitat la cititorii din spațiul academic şi universitar. În plus, lipsa unui cadru conceptual fix lasă cititorul să îşi aleagă singur teoria – interviurile şi tematizarea pe care cartea le propune oferă destul material empiric de interes pentru multe perspective teoretice, definite sau nu.

Cele şapte capitole ale volumului redau 22 de vieți de imigranți şi, prin organizarea capitolelor, organizează *pattern*-urile de migrație în mai multe tipuri distincte: pionierii migrației, migrația prin căsătorie, migrația prin studii şi schimburi profesionale, migrația etnică, şi în fine, migrația feminină.

Densul material empiric al fiecărui capitol circumscrie câteva teme. Astfel, cu privire la migrația pionierilor sunt prezentate dificultățile şi riscurile inerente acțiunilor primilor migranți. Trecerea ilegală a frontierelor spre Europa anilor ’90 nu a fost un proces specific doar in contextul migrației către Grecia. Bogata literatură empirică arată cum, cu excepția migrației etnice (germanii şi maghiarii, în special), migrația românească a avut un caracter preponderent neregulat. Riscurile asumate, dificultățile fizice nenumărate, îndurate de bărbați şi femei, dezvăluie o traumă societală de proporții. Căderea economiei socialiste, sărăcia aproape generalizată, degringolada perioadei au constrâns persoane cu cele mai diferite profiluri profesionale şi sociale să apuce pe un drum incert şi

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIX, nr. 3–4, p. 385–389, Bucureşti, 2018

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

riscant, în căutarea unor câştiguri destul de modeste, de altfel. Din acest punct de vedere, migraţia către Grecia nu reprezintă o excepţie a migraţiei româneşti, cât mai degrabă o întregire a unui tablou deja existent.

O altă temă importantă apare în următoarele capitole. Migraţia către Grecia s-a produs atât către Atena şi Salonic, oraşe mari, dar şi către oraşe mici şi sate din regiuni rurale. În acest sens, cartea oferă o perspectivă inedită – mare parte din migraţia contemporană de muncă se produce către oraşe, adesea ea constituind o migraţie rural-urbană. Migraţia către sate şi oraşe mici comportă un mediu mai puţin ospitalier faţă de migranţi, relaţii sociale şi de gen constrângătoare şi dezvăluie limitele capacităţilor de autorealizare şi emancipare ale migranţilor. Literatura din ultimii ani, referitoare la efectele migraţiei în ţările de origine, subliniază faptul că, cel mai adesea, migraţia internaţională este nu numai o experienţă aducătoare de venit, cât, poate, mai ales, o experienţă emancipatoare – atât pentru bărbaţi, cât şi îndeosebi pentru femei. Scăpaţi de constrângerile sociale din localităţile de origine, mulţi subiecţi consideră migraţia o experienţă de câştig personal, emancipator, prin care învaţă lucruri noi, cunosc societăţi diferite, au acces la mai multă cunoaştere. Cazul migraţiei către sate şi oraşe mici din Grecia evidenţiază, deopotrivă, un proces invers – migranţi proveniţi adesea din zone urbane se duc în zone mai tradiţionale, şi, în fond, mai constrângătoare.

O a treia temă importantă şi inedită este cea a legăturilor instituţionale şi sociale care au predeterminat această migraţie. Studiile tinerilor greci în România şi ale tinerilor români în Grecia au făurit noi prietenii şi relaţii sociale. Căsătoriile dintre numeroşi tineri din cele două ţări şi alegerea Greciei ca ţară finală de destinaţie au rezultat dintr-un context social de mobilitate mai complex. Mai mult decât atât, migraţia s-a alimentat din existenţa unei minorităţi etnice de greci reduse ca dimensiuni, dar importante. Grecii români, perfect integraţi în societatea românească, cuprinzând şi membrii unor familii influente din România antecomunistă, au reprezentat punţi de legătură între cele două ţări. Lor li s-au adăugat refugiaţii politici greci sosiţi în România în perioada comunistă spre a scăpa de regimul de dictatură militară din Grecia. Aceste legături sociale s-au rearticulat şi orientat către Grecia după 1990, alimentând o migraţie în creştere.

Ultimele două teme importante subliniate se referă la situaţia femeilor „captive" în relaţii şi familii oprimante, din păcate un fenomen mai general în multe ţări europene, precum şi migraţia de întoarcere. Criza severă din Grecia de acum câţiva ani a constituit un factor reprezentativ pentru un moment final al migraţiei româneşti către Grecia. Din declaraţiile intervievaţilor, aproximativ jumătate din cetăţenii români au ales să se întoarcă în ţară sau să migreze către o altă ţară europeană; şi, nu e de mirare, criza economică a tăiat atât de mult din elanul economiei greceşti, încât salariile din România, cel puţin din anumite zone şi oraşe, au început să fie comparabile cu cele invocate de intervievaţi ca nivel de salarizare pe piaţa de muncă din Grecia. Această nouă dezvoltare e pasibilă să deschidă un capitol nou al migraţiei dintre România şi Grecia – mişcare de populaţie, începută, de fapt, acum câteva sute de ani în cadrul vechiului Imperiu Otoman şi continuată în perioada interbelică, când comunitatea greacă creştea în România, în timpul comunismului, prin sosirea studenţilor greci şi a refugiaţilor politici, mişcare de populaţie care şi-a schimbat doar direcţia ulterior, atunci când românii au început să descopere sudul Balcanilor.

În concluzie, cartea nu constituie numai o lectură a vieţii oamenilor, ci ne permite să percepem o istorie complexă, legată de două ţări balcanice între care migraţia a reprezentat un proces cu o durată de sute de ani. Tocmai această relaţie specială şi îndelungă face din cazul grecesc unul extraordinar şi atât de diferit de toate celelalte migraţii româneşti către Europa. O istorie lungă şi comună dintre cele două ţări şi etnii, relaţii instituţionale de lungă durată şi, în fine, o comunitate grecească respectată şi bine integrată, care a deţinut o poziţie specială în România.

Remus Gabriel Anghel

DIMITRIE GUSTI (2017). *Corespondență. Acte şi documente*. Bibliografie adnotată, coordonatori Zoltán Rostás şi Mireille Rădoi, Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti.

În urmă cu patru ani, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I" din Bucureşti inaugura seria de publicații *Mari personalități ale culturii române* cu tomul *Dimitrie Gusti. Cronologia vieții şi a operei*, serie care, în 2017, a continuat în mod firesc cu o lucrare dedicată aceleiaşi personalități fondatoare a Şcolii sociologice româneşti, alcătuită sub coordonarea profesorilor Zoltán Rostás şi Mireille Rădoi: *Dimitrie Gusti. Corespondență. Acte şi Documente.* Conceput ca o bibliografie analitică, volumul conține 2 514 referințe, structurate în patru secțiuni, inegale ca dimensiuni: „Scrisori trimise" (nr. 1–501, p. 3–80), „Scrisori primite" (nr. 502–1800, p. 83–275), „Referințe în corespondență" (nr. 1801–2378, p. 279–387) şi „Acte şi documente" (nr. 2379–2514, p. 391–416). Criteriul de ordonare a descrierilor bibliografice în cadrul secțiunilor a fost cel cronologic; dacă schimburile epistolare propriu-zise acoperă mai bine de jumătate de secol – prima scrisoare păstrată fiindu-i expediată lui Alexandru Philippide în perioada studenției berlineze a lui Gusti, iar ultima fiindu-i destinată acestuia din urmă de către Tudor Vianu, la 29 octombrie 1955 –, referințele vin mult mai aproape de prezent, mai exact până în anul 1991, când apar în contextul unor acțiuni de evocare şi restituire a cercetărilor monografice de la Cornova.

După un *Argument* în care Mireille Rădoi îşi susține convingerea că lucrarea oferă celor care o parcurg „o oglindă poliscopică a vieții personale şi profesionale a unei figuri care poate să acceadă la idealul *homo universalis et enciclopedicus*" (p. VII), Zoltán Rostás demonstrează, în studiul introductiv intitulat *Dimensiunea epistolară a moştenirii gustiene* (p. XI–XXI), valoarea deosebită pe care volumul o are „nu doar pentru o istorie a teoriilor gustiene, cât mai cu seamă pentru o istorie socială a acestei discipline" (p. XXI). Totodată, analizând corespondența în lumina imensei bibliografii despre viața şi activitatea lui Dimitrie Gusti, Rostás identifică treisprezece etape ale operei epistolare, expunând succint particularitățile fiecăreia, „atât din perspectiva densității, a subiectelor tratate, cât şi datorită ineditului față de imaginea consacrată a profesorului" (p. XIII). Cele patru secțiuni sunt urmate de un *Indice de nume* (p. 443–461) şi un *Indice tematic* (p. 462–464), care facilitează orientarea în setul de documente bibliografiate şi sunt completate de un capitol de *Iconografie* (p. 417–440), menit a fixa în memoria cititorilor chipurile şi grafiile unora dintre autorii scrisorilor, precum şi o selecție reprezentativă a evenimentelor pe care le comentează aceştia.

Înainte de a formula o opinie legată de utilitatea şi deschiderile pe care le aduce acest instrument de cercetare, nu pot să nu-mi exprim deosebita admirație pentru munca extrem de dificilă din spatele lui. Mai întâi, ținând cont de traiectul intelectual al profesorului Dimitrie Gusti, de multiplele roluri pe care le-a jucat pe scena academică, politică şi socială a interbelicului românesc, de calitatea sa de „constructor neobosit de planuri" – cum îl numea Anton Golopenția într-o scrisoare adresată lui Philip E. Mosely în 1946 (p. 382) –, de risipitor de idei, dar şi de hârtii, dificultatea majoră a proiectului editorial a constituit-o, cu siguranță, tocmai identificarea şi colectarea propriu-zisă a scrisorilor, răspândite în fondurile arhivistice ale mai multor instituții (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Naționale ale României, Arhiva Ministerului Instrucțiunii, Cultelor şi Artelor, Fondul de Manuscrise al Bibliotecii Academiei Române), ca şi în edițiile de corespondență deja publicate, cum sunt epistolarele Golopenția, Stahl şi ale membrilor Institutului Social Banat-Crişana, pentru a le aminti doar pe cele ale sociologilor gustieni.

Apoi, nu mai puțin dificilă este operațiunea de cercetare propriu-zisă, care presupune descifrarea documentelor manuscrise, clasificarea şi ordonarea acestora, dar şi efortul ca, prin adnotare şi alcătuirea fişelor analitice, scrisorile să fie aşezate în timpul când au fost scrise şi, uneori, în parcursul profesional sau personal al autorilor lor.

În al treilea rând, tot în categoria provocărilor pe care le ridică procesul elaborării unei lucrări de acest gen, aş include sentimentul de permanentă descumpănire, chiar de frustrare, pe care trebuie să-l fi încercat cercetătorii implicați, pe de-o parte din cauza fragmentarismului corpusului de

documente bibliografiate, căci este evident că dimensiunile reale ale corespondenței lui Gusti trebuie să fi fost mult augmentate, iar pe de altă parte din cauza diversității tematice reduse a scrisorilor păstrate. Acestea sunt mesaje în cel mai propriu înțeles al cuvântului şi par a fi servit unor scopuri exclusiv organizatorice, protocolare: invitații adresate sau primite la conferințe, recepții şi evenimente cultural-artistice; recomandări, dispoziții şi solicitări de intervenții pentru concursuri didactice şi burse studențeşti în străinătate, care abundă în perioada ministeriatului lui Gusti; cereri şi rezoluții de tot felul, care documentează, spre exemplu, construcția şi inaugurarea Muzeului Satului din Bucureşti, în timpul record de numai două luni, în anul 1936, precum şi organizarea şi funcționarea Pavilioanelor româneşti la Expozițiile Universale de la Paris (1937) şi New York (1939).

În pofida tematicii redundante, reduse şi, în aparență, puțin ofertante, importanța acestui corpus de scrisori constă, după mine, în aceea că vine să clarifice, completeze şi nuanțeze teme deja conturate sau dezbătute în lucrările dedicate sociologiei gustiene. Parcurgând volumul, primul nivel la care avem acces este cel al vocilor angrenate în dialogul epistolar, al rețelei sociale construite la un moment dat în jurul lui Gusti, una de vastă amplitudine: găsim în paginile acestuia, bibliografiată, corespondența purtată cu personalitățile politice ale vremii, precum Regele Carol al II-lea, miniştri şi membri ai diplomației europene, cu reprezentanți de marcă ai vieții academice, literare şi artistice, dar şi scrisori expediate de săteni din localitățile unde gustienii desfăşuraseră campanii monografice, de dactilografe ori croitorese dornice să se angajeze în cadrul Pavilioanelor româneşti instalate la Expozițiile Universale. Chiar dacă majoritatea scrisorilor sunt profesionale, cele foarte puține amical-existențiale stau mărturie pentru calda prietenie pe care le-a purtat-o Gusti lui Ion Luca Caragiale şi Gheorghe Teodorescu Kirileanu, ultimul fiindu-i confident apropiat pe tot intervalul temporal acoperit de corespondență. Din rândurile care-i sunt destinate acestuia aflăm, de pildă, despre adversitățile cu care se confrunta marele sociolog la început de carieră, lovind profund în convingerile sale şi făcându-l să se întrebe descurajat: „Ce mă fac? Ce mă fac în această țară, unde corupția şi imbecilitatea sub toate forțele lor au monopolizat toate manifestările vieții? (...) Îmi iubesc neamul. Cel mai frumos program de lucru ar fi să pot lucra pentru înălțarea lui culturală, pentru asigurarea unui viitor social al lui. Ce faci însă când ai siguranța că lupta pentru realizarea acestui plan e inutilă?" (p. 4). După decenii în care reuşise să-şi înfăptuiască în chip magistral crezul personal, atunci când, după 1948, contextul politic devine ostil persoanei sale şi disciplinei pe care o reprezenta, Gusti îi scrie tot lui Kirileanu, povestindu-i cu resemnare despre existența sa încărcată de privațiuni: „Despre mine nu-ți pot spune mai mult decât că stau într-o cameră mai mult decât modestă dintr-un cartier de locuințe ieftine, despărțit de acele peste 20 000 de volume adunate încă de pe vremea când eram student la Berlin (...). Nici lucrările personale nu le am. N-am putut lua din locuință decât un pat, o masă şi trei scaune..." (p. 79).

Totodată, pe lângă faptul că adaugă noi nuanțe portretului intelectual al lui Dimitrie Gusti, documentele bibliografiate conturează, pentru cititor, cu mai multă pregnanță, rolul pe care savantul l-a jucat în politicile universitare şi culturale ale perioadei interbelice şi chiar în politica externă a vremii. Spre exemplu, o telegramă expediată Regelui Carol al II-lea în 8 iunie 1939 reține ecourile pe care le-a avut vizita sa oficială la preşedintele F.D. Roosevelt, care şi-a exprimat opinia că Legea Serviciului social, încă în vigoare pe atunci, „poate servi drept model" (p. 73). În plus, pentru aprecierea eforturilor lui Dimitrie Gusti de vizibilizare a culturii româneşti pe plan internațional, este extrem de grăitoare corespondența purtată în chestiunea construcției şi gestionării Pavilioanelor României la Expozițiile de la Paris şi New York, dar şi scrisorile schimbate în vederea organizării la Bucureşti a celui de-al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, planificat a se desfăşura în 1939.

În ceea ce priveşte Şcoala sociologică de la Bucureşti, referințele epistolare documentează câteva momente şi etape din traiectoria instituțională a acesteia şi arată cum au funcționat în plan cotidian campaniile monografice, precum şi cele desfăşurate în vederea redactării rezultatelor cercetărilor de la Drăguş şi Nereju. Frecvența şi conținutul corespondenței de după anii 1933–1934 fac şi mai transparente cauzele crizei monografice, radiografiate lucid de cei direct implicați, care, nu de puține ori, au propus şi soluții de remediere a problemelor. Spre exemplu, o scrisoare-raport expediată de Constantin Brăiloiu în 1933 îi semnalează lui Gusti că, la Drăguş, „materialul din dosare se prezintă cu desăvârşire inegal (...) nu a avut nimeni efectiva conducere tehnică a lucrărilor, ci au

fost nenumărați şefi de echipă, fiecare lucrând pe scena lui (...) O redactare comună nu mai este astăzi cu putință, căci (...) fiecare înțelege să lucreze pe cont propriu şi să-şi facă titluri de glorie personală (...) monografiştii nu mai simt autoritatea D-voastră" (p. 106).

O importanță aparte o are, în ansamblul volumului, secțiunea intitulată *Referințe în corespondență*, pentru înțelegerea receptării punctuale şi, implicit, fragmentare, în intervalul 1905–1931, a unora dintre acțiunile, deciziile şi luările de poziție ale lui Gusti, dar şi pentru creionarea paletei de aşteptări pe care actorii sociali le aveau de la profesor.

Aşadar, precedând o viitoare şi absolut necesară ediție integrală a epistolarului Dimitrie Gusti şi fiind destinată îndeosebi unor cititori specializați, lucrarea *Corespondență. Acte şi Documente. Bibliografie adnotată* are, aşa cum o dovedesc aspectele anterior subliniate, marele merit de a invita la cercetare, iar aceasta va răsplăti, cu siguranță, efortul substanțial de elaborare.

Cosmina Timoce-Mocanu